

Váczai Márk

**A székesfehérvári
Feltámadás (Csutora) temető**

7.
füzet

Váczai Márk

A székesfehérvári Feltámadás (Csutora) temető

Műhelytanulmányok
a műemléki topográfiához – 7. füzet

Váci Márk
A székesfehérvári Feltámadás (Csutora) temető

Szerkesztő: Lehotzki Ildikó
Sorozatszerkesztő: Entz Géza Antal

A kiadvány a Községfejlesztés a Fehérvári Civil Központban
című, EFOP-1.3.5-16-2016-00110 számú pályázat keretében készült.

A kutatás a Lánosz Kornél – Szekfü Gyula Ösztöndíj
Alapítvány támogatásával valósult meg.

Kiadja:
az Enigma 2001 Kiadó és Médiaszolgáltató Kft.
Székesfehérvár, 2018.

Felelős kiadó: Sajtó Sándor

Kiadványterv és tördelés: Smohayné Geiszt Zsuzsanna

*A 2. oldalon: Wüstringer József 1826-os térképének részlete.
A 45. oldalon: a Szatmári Irgalmas Nővérek sírkészlete.*

Az Alapítvány a Magyar Műemléki
Topográfia Támogatására elérhetőségei:
Postacím: 8000 Székesfehérvár, Móricz Zs. u. 14.
E-mail: topografia@echomail.hu
Telefon: +36-30/607-4729

ISSN 2415-8984
ISBN 978-963-89942-9-5

Műhelytanulmányok a műemléki topográfiához című füzet sorozatunk egy új magyar műemléki topográfiai vállalkozás tervezett publikációs rendszerének egyik eleme, első lépcsőfoka.

Magyarországon eddig a műemléki topográfia európai műfajában az 1950-ben megindított és 1987-ben eddigi utolsó kötetéhez elért egyetlen sorozat ért el széleskörűen használt, ám értelemszerűen mára információ tartalmában és részben koncepciójában is messze túlhaladott, tiszteletre méltó eredményeket. A szóbanforgó nagy vállalkozás négy és fél magyarországi megye és a főváros budai felének a feldolgozását készítette el, de tárgyát kizárólag a védett műemlékek képezték. A korszerű topográfiák azonban a teljes épített környezet helyrajzi összefüggéseiben, történetileg értelmezett felleltározását tekintik feladatuknak, mégpedig a teljes államterület periodikusan megújuló feldolgozásával. Multifunkcionális történeti alaputatásról és publikációs műfajról van szó, amely, lényegét tekintve, az 1881-ben hozott első magyar műemlékvédelmi törvény óta mind a mai napig, állami feladatot is jelent.

A topográfiai kutatás céljaival, máig vezető történetével, jogi és intézményi alapjaival, valamint metodikájával önálló tanulmányban kívánunk foglalkozni. Itt csak a feldolgozás főbb logikai elemeire szükséges utalni. Ezek: egy meghatározott közigazgatási területre és emléktanyagára vonatkozó, különféle szakterületek által felhalmozott ismeretek szisztematikus összegyűjtése, a szükségesnek ítélt (elsősorban térképi) archív anyagok feldolgozása, teljes terepbejáráson alapuló helyszíni dokumentálás, végül a megfelelő szerkesztési elvek alapján felépített, egyszerre szintetikus és analitikus műemléki topográfiai feldolgozás elkészítése. Az eredmény egy folyamatosan bővülő topográfiai archívum ill., a jövőben már mindenképpen adatbázis kell, hogy legyen, továbbá az erre épülő több szintű, akár webes alkalmazásokkal is számoló publikációs rendszer. A fő termék természetesen a Magyarország építészeti értékeit feldolgozó, a most meginduló vállalkozás léptékében több mint száz kötetre tervezett topográfiai könyvsorozat.

Jelen füzet sorozat két alapvető feladatot vállal: egyrészt a tudományos közösség számára minél előbb hozzáférhetővé, és adott esetben megvitathatóvá kívánja tenni azokat a tanulmányokat, amelyek az egyes folyamatban lévő, vagy későbbi területi részprojektekhez kapcsolódnak, másrészt a kutatási program nemzetközi beágyazása, szellemi karbantartása és folyamatos fejlesztése érdekében szisztematikusán foglalkozni kíván a topográfiai kutatás módszertanával és elméleti kérdéseivel is.

Azt reméljük, hogy ez a publikációs forma a különböző érintett szakterületek képviselőinek érdeklődésével fog találkozni, és az esetleges reflexiók révén a már megindult munka eredményesebb lesz és gazdagodni fog.

Entz Géza Antal

Váczai Márk*

A székesfehérvári
Feltámadás (Csutora) temető

Tartalom

A sorozatszerkesztő előszava	5
A kutatás célja	8
A munka főbb elemei.	8
I. A temető (rövid) története.	9
II. 1. Amiről a sírkövek tájékoztatnak	11
II. 1. 1. A csoportosítás szempontjai	12
II. 1. 2. Anyagok	12
II. 1. 3. Típusok és stílusok	13
II. 1. 4. Kőfaragók	14
II. 1. 5. Névanyag	15
II. 1. 6. Felekezeti, vallási összetétel	15
II. 1. 7. Társadalmi, foglalkozási összetétel	16
II. 1. 8. Sírfeliratok, sírversek	18
III. Másodlagos források	20
IV. Bibliográfia	22
V. Képek	23
Jegyzetek	44

* történész-néprajzkutató, Magyar Városkutató Intézet

A kutatás célja

Kutatásom témája a székesfehérvári Feltámadás (Csutóra) temető. Komplex vizsgálat segítségével kívánom feltárni a temető történetét, területi és infrastrukturális változásait, a műemléki topográfia módszerével bemutatni a temetőkápolna építéstörténetét, a város- és művelődéstörténet szempontjából jelentős személyek és családok síremlékeit, a jelentősebb kőfaragókat, illetve a művészettörténet szemszögéből kategorizálni a síremlékek jellemző anyagait, díszítményeit, a sírfeliratokat, külön kiemelve a reprezentatív síremlékeket és kriptákat.

Céлом a komplex vizsgálat elvégzése mellett egy, a további helytörténeti és művészettörténeti kutatásokat segítő, név- és tárgymutatóval ellátott temetőkataszter elkészítése, illetve egy, a kutatási eredményeken alapuló tanulmány megjelentetése. Úgy vélem, e kutatás eredményei módszertani és szakmai segítséget nyújthatnak a városban zajló műemléki topográfiai feltáró munkához, emellett az elkészült munka hiánypótló szereppel is bírna, mivel Székesfehérváron még nem készült komplex vizsgálat egyetlen temetőről sem, ráadásul a temetőkutatás sem fordított még különösebb figyelmet a városra.

Munkám során a terepi fotózás, valamint az egyes objektumokra (síremlékekre, épített elemekre) lebontott leírások elkészítése mellett kiemelten kívánok foglalkozni a helyi és regionális közgyűjteményekben megtalálható írott és tárgyi emlékek feltérképezésével, a szakirodalom és a vonatkozó levéltári források feldolgozásával.

Jelen dolgozat a tervezett kutatás kezdeti lépéseinek összefoglalója, amelyet a későbbiek folyamán bővített formában kívánok közreadni, kiegészítve azt a fent jelzett adattári kötettel. A munka tudományos igényű, ugyanakkor kifejezetten olvasmányos, népszerűsítő jelleggel készült, kifejezetten azért, hogy felkeltse a tágabb, nem szakmai közönség érdeklődését is a téma iránt. Kérem Olvasóimat, hogy a kiadvány olvasása során ezt szíveskedjenek figyelembe venni, egyben az impresszumban megjelölt elérhetőségek valamelyikére eljuttatott észrevételeikkel, információikkal segítsék további munkámat.

A munka főbb elemei

A dolgozat a kutatás aktuális fázisát tükrözi: az alapok lerakása és a problémafelvetés megtörtént, a téma további feldolgozása szükséges, így a tervezett adattár és a teljes kataszter kiadása csak ezt követően valósulhat meg. Jelenleg a temető történetére vonatkozó alapinformációk, térképi megjelenések állnak rendelkezésre, illetve az egyes síremlékek leírását kiegészítő fotók, amelyeket a helyszínen különböző időpontokban készítettem.

A tanulmányi rész mellett az adattári fejezet – amelyet a későbbiek folyamán külön kiadványként kívánok megjelentetni – is készítés alatt áll, a jelen első kiadásban ebbe is szeretnék betekintést nyújtani. Az adattár összeállításában

segítségemre volt az ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági almanachok és címtárak mellett két fontos adatbázis: a Városgondnokság által üzemeltetett sírhelykereső¹, illetve az Országos Széchényi Könyvtár Gyászjelentések adatbázisa². E nyomtatott és elektronikus források folyamatos használata biztosította és biztosítja több sírhely beazonosítását, egy-egy elhunyt foglalkozásának, rokonsági körének, a város gazdasági–társadalmi–kulturális életében betöltött szerepének meghatározását.

További céljaim: a tanulmányi és adattári rész egy-egy önálló kiadványban való megjelentetése; újabb fotók készítése a jelenlegi munkafotók helyett, illetve azok kiegészítésére; adatgyűjtés közgyűjteményekben és interneten fellelhető szakirodalomból; adatközlők felkeresése; archív fotók gyűjtése.

I. A temető (rövid) története

A Feltámadás temető Székesfehérvár egyik legkorábbi sírkertje, amely a mai Felsőváros déli részén, a Felső- és Víziváros határán helyezkedik el. Helyi elnevezése Csutóra temető. A név eredetéről a Magyarország és a Nagyvilág hasábjain olvashatunk először. A rövid cikk szerzője a következő etimológiai magyarázatot adja: „mint egy fehérvári paraszttól magyarázatul nyerém, mert e mellett elmenve, rendszerint meg szokták húzni a kotyogóst a – holtak egészségére.”³

A temető megnyitására 1777 után, de még 1783 előtt került sor. A datálásban segíthet Lauschmann Gyula rövid leírása, miszerint a Belváros területén működött temető „1783-ban szűnt meg, miután előzőleg a Fecskeparti és a Csutóra temetőt megnyitották.”⁴ Érdekességként megjegyzi, hogy „az első temetőben Süveges Márton, a másodikban Galambos Rozália volt az első halott, a felsővárosi plébánia anyakönyvei szerint.”⁵ A temető előbb egyházi tulajdonban volt, majd városi tulajdonba került a Felsővárosi plébánia kezelésében. A XIX. század első felében a Felső- és Víziváros főként németajkú lakosságának temetőhelye volt, később a város egyik reprezentatív temetője lett.

Wüstinger József 1826-os kataszteri térképén „Csutóra Temető” néven tüntette fel a Lovasberényi és a Pátkai út kereszteződésétől északra húzódó beépítetlen területen, Klökner Péter 1909-ben kiadott térképén „Feltám. temetőként”, Szathmáry Sándor 1931-es várostérképén „R. K. Feltámadási temető” megjelöléssel, az ugyancsak Szathmáry által 1939-ben közzétett mappán „R. K. temetőként” szerepel. Ekkor már a Berényi út, az Attila utca, a Koppány utca és a Csutóra utca határolták, a mai állapottal megegyezően. Ma északról a Gábor Áron és a Pörös utca is ide fut ki.

- 1 sírhelykereso.varosgondnoksag.hu Elkészültéről és bemutatásáról lásd Kocsis Noémi cikkét a Fejér Megyei Hírlapban (Kocsis 2016.)
- 2 <https://dspace.oszk.hu/handle/123456789/663648>
- 3 Magyarország és a Nagyvilág 1866. 2. szám
- 4 Lauschmann 1994. II. kötet: 205.
- 5 Uo.

A temető környéke a századok során számos változáson ment keresztül. 1833-ban a város szérűhelyeket osztott ki azoknak a szántóföld birtokosoknak, akiknek erre más helyük nem volt. Felsővárosban a zámolyi sorompónál és a Csutóra temető melletti Peres rét dombjain jelöltek ki területet. Utóbbi helyen létesült az új téglágerető is.⁶ A XIX. század végi, országosan kibontakozó ipari forradalmat megelőző időszakban itt húzódott a város északi belterületi határa.⁷ Ezt a határjelölő szerepet töltötte be az ide helyezett berényi sorompó is.⁸ Az 1882-es kataszteri térkép felparcellázott, de még be nem épített területként ábrázolja a temetőn és a Kertalján túl, a Szép dűlőben található földeket.⁹ Az 1920-as években a Külső Berényi úton és a Csutóra temető mellett új házsorok keletkeztek.¹⁰ 1940-ben Schmidl Ferenc és Molnár Tibor tervei nyomán jött létre két ONCSA-telep, ezek közül az egyik Felsővárosban, a Csutóra temető-dűlőben, a Levente utca, a Berényi út és az izraelita temető közötti területen, ahol 52 házhelyet alakítottak ki sorházas munkástelep céljára. Bár a beruházás nem valósult meg, már a háború alatt megindult a terület családi házas beépülése.¹¹ A Berényi úti kislakásos telepről Kotsis Iván cikkezett a Székesfehérvári Friss Újságban, felhívva a figyelmet az új gyárak munkásainak letelepítésére. A korszakban létesülő és fejlődő nagyipari üzemek munkásainak elhelyezése alapvetően befolyásolta a környék arculatát, a még üres területek beépülését.¹² II. világháború után épült ki a Felsőváros Csutóra temető és zsidó temető közötti része.¹³ 1947-ben a temető mögötti területen 30, a Pörösben 100 házhelyet osztottak ki.¹⁴

A Feltámadás temetőkápolna a XIX. század első felében létesült kápolna helyén épült 1862-ben, Kálmán János felsővárosi plébános (Joannis Kálmán) idején.¹⁵ Meglétéről tudósít az egyházmegye alapításának centenáriuma kiadott emlékkönyv is.¹⁶ A bejárat melletti tábla tanúsága szerint: „A megfeszített és meghalt/eltemettetett és feltámadott Jézusnak/emelték a sz.fehérvári hívek/1862”. Valószínűsíthetően Ybl Miklós munkája, akinek édesapját 1861 novemberében a kápolnától „mindössze hat női lépés közelségben”¹⁷ helyezték örök nyugalomra. Ybl tervezőként való azonosításával kapcsolatban Csutiné Schleer Erzsébet székesfehérvári építésmérnök, műemlékvédelmi szakmérnök vetett fel több érdekességet 2014-ben az Ybl Bicentenárium apropóján megjelent cikkében. Idézi a püspöki levéltárban fellelhető, Linzer Vilmos polgármesterhez intézett 1863. március 28-i kérelmező levelet, amelyben ez áll: „Az úgynevezett

Csutóra temetőben egyes jótévő által igen díszes kápolna állíttatván, ennek föl-szentelését az illető plébános úr kérelmére, Isten segítségével, a ránk következő húsvéthétfőn, vagy is április 6-án reggel kilenc órakor óhajtanám végbevenni [...]”. Ez a jótévő talán éppen Ybl Miklós lehetett, akinek születésnapja egyébként éppen április 6-ára esett.¹⁸ A tervező személye egyelőre izgalmas talány.

Az épület leírását az Entz Géza által szerkesztett, Székesfehérvár építészeti értékeit elemző kötet tartalmazza: „Egyhajós, nyeregtetős, egyenes szentélyzáródású romantikus tégláépület, a szentély fölött nyitott harangtoronnyal. Belül nyitott fedélszékes. A szentélyt fal választja el a mögötte nyíló sekrestyétől, oltárképén Krisztus feltámadása. A főhomlokzaton márványtábla építési felirattal és évszámmal.”¹⁹

A kápolnához egy a XVIII. században a betelepülő németek körében élő szokás is kapcsolódott: a húsvéthétfői Emmaus-járás. Bálint Sándor az Emmaus titulust korábbi liturgikus hagyomány fejleményeként értelmezi. A hívek Áldozócstörtörtökig minden vasárnap kora hajnalban a Szentháromság-szobornál gyülekeztek, ahonnan a dicsőséges olvasót imádkozva vonultak a kápolnához. Megérkezve elénekelték a Feltámadt Krisztus e napon kezdetű éneket, majd reggelig imádkoztak, énekeltek.²⁰ Lukács László a szokás kapcsán idézi Jankovich Ferenc Téli szivárvány című önéletrajzi kötetéből az első világháború alatti húsvéti körmenet leírását: „Valami nagy várakozás töltötte el a szíveket. Soha akkora tömeg nem hömpölygött még ünnep másnapján a Sebestyén-városból a Szénatéren át a Csutóra-temető felé, amit Feltámadási temetőnek is neveztek. Koros férfiak és asszonyok ünneplőben, kimosdott gyermekek, kifésülködött menyecskék és leányok, a hajnali öntözés illatát vonva maguk után, mentek véget nem érő áramlással egy hosszú rúdon föltartott feszület nyomában, amely csillogva-villogva mutatta az utat a tömeg előtt a föltámadási temető felé... Odakint a Csutóra-temetőben tárva-nyitva állt s csengett-bongott a kis kápolna, messziről meg lehetett látni, amint vidáman bukfenceztek a kis harangok a nyitott toronyban. A tömeg nem fért be a templom száján, szétözönlött a sírok között s egyszerre élettel pezsdült teli a temető...”²¹

II. 1. *Amiről a sírkövek tájékoztatnak*

A kutatás tervezésekor arra a részben megalapozott feltételezésre támaszkodtam, miszerint a Csutóra temető elsősorban a felsővárosi polgárosodó paraszt-ság temetkező helye volt. Ez a feltételezés részben beigazolódott ugyan, de nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a városrész paraszti rétege közelsége és a családi kapcsolatok miatt éppúgy helyezte végső nyugalomra halottait a Fecs-

6 Kállay 1988: 94.

7 Tóth 2009: 67.

8 Tóth 2009: 65.

9 Tóth 2009: 72.

10 Demeter 2009: 88.

11 Tóth 2009: 75.

12 Demeter 2009: 99.

13 Uo.

14 Szabad Szó 1947. 01. 25. 21. szám

15 Bálint 2004.

16 Károly – Nyirák 1877: 56.

17 Csutiné 2014.

18 Uo.

19 Entz (szerk.) 2009: 330.

20 Bálint 2004. Vö. Gelencsér – Lukács 1991: 22-23., Lukács 2007: 74.

21 Jankovich 1959:256. Idézi Lukács: i.m. 74.

keparton lévő Kálvária (Sörpince) temetőbe. Ezt a felismerést erősítik meg a következő alfejezetek is.

II. 1. 1. A csoportosítás szempontjai

Egy temető síremlékanyagát többféle szempontból csoportosíthatjuk és elemezhetjük. Engem a Csutura temető kapcsán leginkább az érdekelt, hogy a jellegzetes típusok mellett milyen, az elhunytakra vonatkozó információkat tartalmaznak az itt felállított síremlékek, illetve hogyan lehet ezeket az adatokat egy adott személyre vagy egy családra vonatkozó, netán egy ipartörténeti kutatás során hasznosítani. Ezek részletes áttekintése mellett vizsgáljuk meg a síremlékek néhány fizikai jegyét!

II. 1. 2. Anyagok

A temetőben található síremlékek közül a legrégebbiek a vöröses-sárgás színű kő sírkeresztek. Ezek között olyan is található, amelyet „újrahasznosítottak”, azaz utólag egy műkő táblát helyeztek rá az elhunyt adataival, közvetlenül az eredeti felíratra, így sajnos nem lehet beazonosítani, kit is jelölhetett korábban. Az ilyen kereszteken jellemzően megtalálható az IHS felirat, (Krisztus-monogram, amelynek népi feloldása Iesus Hominum Salvator – Jézus, az emberek Üdvözítője).

Általánosan elmondható, hogy követ a sírkeresztek mellett a faragott sírszobrokhoz és az obeliszekhez használtak (pl. a Havranek család Jézus sírszobra esetében), a sírok figurális díszítményei gipszből vagy betonból készültek.

Ugyancsak betonból állították elő döntő többségében a családi sírboltok építményeit, a kerítéseket, fedlapokat, vázákat. A legnagyobb méretű, teljes egészében betonból készült síremlék a MÉMOSZ által állíttatott építőmunkás emlékmű.

A műkő az újabb idők kedvelt anyaga, ma már komplett síremlékek (sírkő, keret és fedlap, esetleg vázák) készülnek belőle.

A nagyobb családi sírboltok és családi sírhelyek körül vagy a fedlap szélén egyszerűbb vagy díszesebb öntöttvas korlát található, az építőmunkás emlékművet és néhány kriptá elejét két vaskeretes lámpa, némelyiket ívelt vas lámpatartó, a Latzkovits és a Neubauer család sírboltját pedig két-két mives kidolgozású kandeláber díszíti. E sírboltok közül sok vasajtóval ellátott, de találkozhattunk felíratos műkő előlapokkal is.

Az 1990-es években a faragott fejfák is megjelentek a temetőben, bár csak elenyésző számban. Felállítási idejét tekintve egyetlen kivétel az 1938-ban 31 éves korában elhunyt Vass Antal fényképész három részből – két rövidebb oszlopos és egy ereszes fejfából – álló sírjele.

A legegyszerűbb, bekerítetlen, általában egyszemélyes, de nem ritkán két-

háromfős sírokat mindössze egy ácsolt fa- vagy hegesztett fémkereszt jelöli egy-egy kopott, sok esetben hiányos felíratú fém vagy műanyag táblával. Ezek többsége még az eredeti temetési kereszt.

II. 1. 3. Típusok és stílusok

A temető Berényi út felőli bejáratánál, valamint a terület közepe táján egy-egy temetőkereszt áll, mindkettő a XIX. század elején készült. Kialakítása és koponyás-lábszárcsontos lábazata miatt valószínűsíthető, hogy a bejáratról messzebb állót korábban létesítették, amikor még csak a mai központi mag létezett. A faragott kő sírkeresztek és a legkorábbi síremlékek gótizálók (Joannis Kálmán, 1866; Hofstädter Jakab és családja, 1877). A későbbiek között akad néhány klasszicista (Leopold Schedt és családja, Anton és Barbara Walch, 1836), illetve klasszicizáló (Kreutzer Gusztáv és családja, 1873; Plentner István és családja, 1898; Horváth János és családja, 1917; Bencsik István és Papp Antalné, 1932; Iványi József és családja, 1942) is. A 2011-ben elhunyt Dr. Fitz Jenő régész-múzeumigazgató sírját egyszerű dór oszlop díszíti. Romantikus stílusjegyeket hordoz a Waldl-Reindl-Erdős család sírboltja (1831), Simli György és Danhauser Helena síremléke (1866). A családi sírboltok tetején és sírboltok fejrészen gránit obeliszk (Almási István és neje, 1871; Fölső-Eöri Nagy Pál és neje, 1876; id. Havranek Antal és családja, 1886; Mancz János és neje, 1894; Balogh György kovácsmester és családja, 1908; Sziklai József és családja, 1946), egy tömbből faragott hasábos (Latzkovits Béla családi sírboltja, 1914; Polczer György építési vállalkozó családi sírboltja, 1922) vagy lapos sírkő (Kiss Pál MÁV főkalauz és neje, 1938; Knitlhoffer Ferenc családi sírboltja, 1946), egyes esetekben egyszerű vésett felíratú sírtábla található – néhány nagyobb kriptá esetében ezek tekintélyes méretűek, és szecessziós stílusjegyeket hordoznak, mind kialakításukban, mind felíratozásukban és díszítésükben (Wnenk János családi sírboltja; Bogya Ferenc családi sírboltja. A Bory-család síremlékét 2002 óta faragott Krisztus-fej díszíti, Bory Jenő 1920-as évekből származó munkájának másodpéldánya. Az eredeti ma a Bory-várban látható. Szintén ő az alkotója a Borsányi Ilonka sírján elhelyezett térdeplő lányalaknak.

Itt érdemes számba venni azokat a sírköveket, síremlékeket, amelyek kialakításuk vagy díszítésük révén egyedinek tekinthetők – bár a maga nemében persze mindegyik egyedi, ezek mégsem sorolhatók be valamely nagyobb kategóriába. Ilyen Vass Antal fentebb már említett hármassírkeresztje, amelynek lábazatába készítője egy 14 soros, „Az én falum Álomországban fekszik...” kezdetű szöveget vésett. Makk Rozália 1931-ben hunyt el, majd 1940-ben férje, Kiss Ferenc is követte. Az ő emléküket őrzi az a beton síremlék, amely egy kis kápolnát ábrázol, tetején egy nagyméretű feszülettel. A mindössze 17 hónapot élt Hernádi Misike sírjára a gyermek Krisztus betonból öntött szobrát állíttatták. A Borka család valamely férfi tagja zenész lehetett. A síremlék keskeny obeliszkje elé egy első látásra klarinétoszó férfit ábrázoló domborművet helyeztek.

Valójában a dombormű Borka József lakatosmesternek állít emléket, aki a régi magyar népi hangszer, a tárogató közkedvelt hazai készítője volt. Hangszerei a világ számos pontját bejárták.²² Az 1994-ben elhunyt Vinklár Ferenc egyszemélyes sírban nyugszik. Számára egy kis sírkövet állítottak, amelynek képmezeje szívet formáz, tetején kereszttel. Szabó László és Sopronyi Ida közös sírkövének felső harmadát egy faragott szőlőfürt díszíti. Pénzes Jánost és Kőszegi Julianát egymás felé forduló stilizált profillal örökítették meg. Szintén dombormű örökítette meg az 1945-ben mártírhaltalt halt Farkas Ignác portréját. Az ifj. Tóth Tamás sírja feletti rusztikus kötömbön bőgő szarvas alakja, valamint Kalamusz András egyszerű sírkövének horogra akadt hala valószínűleg az elhunytak hobbjára utalnak. László László és Kiss Ilona modern sírköve szélén egy stilizált fa áll, ágai a kő tetejére borulnak. A Györe család tagjainak két sírköve fölé a leszármazott Györe László egy-egy rozsdamentes acélplasztikát készített. Édesanyja, Bory Ilona emlékére egy dús leomló hajú nőalakot formázott.²³

A sírkövekre vésett szimbólumokból következtethetünk az illető foglalkozására. Mivel ezek a Csutóra temetőben csak kis számban fordulnak elő, érdemes mindegyiket bemutatni. Áron Nagy Lajos sírján egy paletta és két ecset utal a festőművész munkásságára. Szabó János tanár és Jánosa Boriska sírkövén a feliratmező feletti nyitott könyv a tanári pályára utal, amelyet az elhunyt férj neve alatti felirat is megerősít. Weissbach Béla és Horváth Julianna sírkövén a törött vonójú hegedű mutatja: a családfő zenészként kereste a kenyerét. És valóban: az Alba Regia Szálló és az Ósféhevár Étterem híres, nagytudású cigányprímása volt.²⁴

II. 1. 4. Kőfaragók

A Havranek család Veszprémből költözött Székesfehérvárra az 1840-es években. A kőfaragó dinasztia története 1855-ben kezdődött, amikor id. Havranek Antal megvásárolta a Királykút utcai műhelyt, ahol egyedül dolgozott. Első fontos munkája édesapja, Havranek Ferenc (1801-1860) mészáros mester síremléke volt.²⁵ A családból ifj. Havranek Antal és nagybátyja, id. Havranek Lajos közös céget alapított, az általuk készült síremlékeket a Havranek felirattal jeölték meg. Rokonuk, György Budakalászon élt és dolgozott kőfaragóként. Ifjabb Havranek Antal 1917-ben elhunyt, ekkor a családi vállalkozás vezetését ifj. Havranek Lajos vette át. A legtöbb cégjelzéssel ellátott sírkő az ő műhelyükből származik.

A József utca 19-ben működött Rákos Ferenc kőfaragó műhelye, amelyet halála után fia, Béla vett át.

²² Singer 2018.

²³ Gábor 2010.

²⁴ Singer 2018.

²⁵ A Havranek család síremlékének adatlapja a Köztérkép adatbázisában: https://www.kozterkep.hu/~24421/A_Havranek_csalad_siremlke_Szekesfehervar_1860.html. A családra vonatkozó adatok innen, Lovas Andrea kutatásából származnak.

Marton János kőműves mester Móri út 22. szám alatt tartotta fenn műhelyét. Cégjelzése a Csutóra temető néhány családi sírboltján is megtalálható.

Bejárásaim során egy-egy példát találtam a Juhatsek (Aranybulla út 94.), a Lindt (Deák Ferenc u. 5.) és a Kiss Á. Mór cégjelzésekre.

Napjainkban a legfoglalkoztatottabb helyi kőfaragó mester Nyakas Pál, aki nek reklámtáblája a Berényi út felőli bejáratnál is megtalálható.

II. 1. 5. Névanyag

A Csutóra temető sírkövei között bolyongva részben német eredetű polgári/parasztpolgári családok neveit olvashatjuk (Szalczgruber, Jungbluth, Polczer, Neubauer, Paulusz, Renner, Wagner, Fister, Ackermann, Jéhn, Wnenk, Walldl, Reindl, Beiner, Reiber), valamint a velük együtt élő, a XIX-XX. század fordulójától már velük összeházasodó magyar családokét is (Almási, Nemes, Tőke, Liszi, Rábaközi, Szatmári, Antal, Fekete, Pénzes, Viniczai, Mészáros, Papp, Peresztegi Nagy, Erdős, Gaál).²⁶

Ugyancsak német származású volt két magyarosított nevű felsővárosi plébános családja. Bilkei Ferenc (1872-1955) esperes-plébános, a Szent István Akadémia rendes tagjának édesapja Reisenauer Ágoston (1840-1898), édesanyja Heinrich Jozefa (1847-1925) volt. Kisteleki Antal prépost-plébános édesapja Knitlhoffer Ferenc (1872-1961), édesanyja Tőke Julianna (1875-1946) volt.²⁷

Anton Walch kőműves mester, egykori tanácsstag 1836-ban hunyt el, számára német feliratú, domborműves mésző obeliszket emeltek, dór pillérekkel, tetején vázával.²⁸ Ez talán a legkorábbi síremlék, amelyet németajkú polgárnak állítottak a temetőben. Lukács László vélekedése szerint nagysága miatt nem tudták ledönteni és elvinni.²⁹

Szintén a méretei okán kell megemlítenem Beiner Károlynak a kápolna közvetlen közelében álló családi sírboltját, amelyben a felirat tanúsága szerint a családfő mellett további 14 családtag nyugszik.

II. 1. 6. Felekezeti, vallási összetétel

Az anyakönyveken és gyászjelentéseken túl – utóbbiakról még lesz szó – egy temető felekezeti összetételéről egy hosszabb bejárás során megközelítőleg helytálló képet kaphatunk. A Csutóra temető felekezeti temetkezési helyként jött létre, elsősorban a környék római katolikus lakosainak ad végső nyugalom. Ezt támasztják alá a síremlékeken található jellegzetes motívumok is, mint

²⁶ Erre a jelenségre Lukács László hívta fel a figyelmet egy beszélgetésünk folyamán, amely észrevétel már idézett művében is olvasható. Lásd Lukács 2007: 75-76.

²⁷ Életrajzukat lásd alább.

²⁸ Entz (szerk.) 2009: 330.

²⁹ Lukács 2007: 75.

a kereszt, feszület, szenvedő, töviskoszorús Krisztus-arc, a Krisztus-monogram (IHS), Szűz Mária- vagy Piéta-ábrázolás, angyal vagy imádkozó alak, imára kulcsolt kéz.

A református felekezetű holtak síremlékeit kehellyel (vegyes házasság esetén kehely és kereszt), szomorúfűz-motívummal, imához összetett kézzel jelölték/jelölik.

Bejárásaim során egy olyan sírral találkoztam, amelyben bizonyíthatóan izraelita vallású személy földi maradványait helyezték nyugalomra. Ez Schön József díszítetlen fekete gránit sírköve, amelyen az elhunyt nevén kívül semmilyen kiegészítő információ nem található, ugyanakkor vallási hovatartozását a sír beton fedlapján elhelyezett nagyszámú kavics mutatja.

A domborművek, szobrok és egyéb figurális díszek mellett a síremlékek feliratai szolgálhatnak hasznos információkkal a felekezeti hovatartozást illetően. Az ilyen jellegű felirattal ellátott síremlékek mind-mind római katolikus felekezetű egyházi személyeket (pl. Berkényi Alajos, Berzsényi Jenő, Bilkei Ferenc, Kálmán János, Kisteleki Antal, Komáromi András, Kuti Márton plébánosok, Kelényi Ottó kanonok, Komáromi Lajos Bernát missziós testvér, a Szent György kórházi Szatmári Irgalmas Nővérek) és egyházfiakat (pl. Kneifel Ferenc székesegyházi karnagy) jelölnek.

II. 1. 7. Társadalmi, foglalkozási összetétel

Általános felismerésként kimutatható az a gyakorlat, hogy egy adott település vagy településrész életében kiemelkedő szerepet betöltött személyek sírhelyei a temető központi részén vagy ahhoz közel található. Ezzel a közelséggel fejezte ki az utókor egy-egy személy társadalmi rangját, megbecsültségét. Persze a temetők fokozatos kiépülése ezt jelentős mértékben befolyásolta, hiszen a sírhelyek jelenlegi elhelyezkedése hosszú évszázadok során alakult ki. A Csutóra temetőben a kutatás jelen állása szerint nem volt olyan terület, amelyet kifejezetten reprezentatív síremlékek számára alakítottak volna ki. A bővülés folytán a temető széle egyre messzebb került a kápolnától, ugyanakkor a helyhiány következtében a legrégebbi parcellák sírhelyei között újabbak jöttek létre, így az egyes sírok egymáshoz viszonyított távolsága jelentősen, akár 20-30 centiméternyire csökkent, bizonyos esetekben megközelítésük körülményessé, a közöttük való közlekedés nehézkessé vált.³⁰

A temető központi magja – a mai 2-3. és 8-9. parcellák kápolnához közeli sorai – a XIX. század második felében – a XX. század első felében alakult ki. Olyan kiemelkedő közéleti személyiségek és egyházi személyek temetkeztek itt, mint Havranek József polgármester és családja, Mancz János óvodaalapító gazdatiszt, idősebb Ybl Miklós kereskedő, Kálmán János, Bilkei Ferenc és Kuti Márton plébánosok, Láng József és Szenzenstein Ferenc építészek, Fröschl Fe-

renc okleveles mérnök és építőmester, tiszteletbeli városi főmérnök, majd a XX. század második felében és századunk elején Kelényi Ottó kanonok, Berkényi Alajos és Dr. Berzsényi Jenő plébánosok, Knitlhoffer József földbirtokos, dr. Kisteleki Károly ügyvéd, földbirtokos, ipartestületi ügyész, Dr. Tilinger István egykori városi tanácselnök, Székesfehérvár díszpolgára, Dr. Baráth István, a Fejér Megyei Rendelő Intézet igazgató főorvosa, Fister István gazdálkodó, a Független Kisgazdapárt tiszteletbeli városi elnöke, Pordán Horváth Ferenc építésmérnök, Bory István autó- és gépjávitóműhely tulajdonos, Dr. Arányi István orvos, Áron Nagy Lajos festőművész. Szintén a kápolna közelében található családi sírboltokban, felmenőkkel és családtagjaikkal együtt nyugszanak Héjj Erzsébet, a Mancz János Óvoda első óvónője³¹ és Héjj Károly, kereskedő, a Keresztény Kereskedő-Alkalmazottak Körének elnöke, Kisteleki Antal plébános (Knitlhoffer Ferenc családi sírboltja), Stermeczky Vincze kórházlelkész, Borka Gyula lakatosmester, Havranek Ferenc és Antal szobrászművészek.

Már a fenti felsorolásból is látszik, hogy a Csutóra temető a városi polgárság különböző rétegeinek adott végső nyughelyet. Ha szakmák és szakmacsoportok alapján vizsgáljuk, a síremlékek feliratai szerint a kiemelkedő egyházi és közéleti személyiségek mellett hivatalnokok, tisztviselők, orvosok, ügyvédek, pedagógusok, tudósok, könyvtárosok, vasutasok, kereskedők, vendéglősök és kocsmárosok, iparosok, képző- és iparművészek, rendőrök, tűzoltók, katonatisztek, tiszthelyettesek és honvédek, köztük világháborús hősi halottak földi maradványait helyezték el az egyes sírhelyeken.

Megfigyelhetjük azt is, mekkora presztízse volt egy-egy szakmának a XIX. század második és a XX. század első felében. A magas rangú tisztviselők és a város által elismert személyek mellett gazdálkodók, pékmesterek, hentesek és mészárosok, ácsok, szabók, asztalosok, kovácsok, bognárok, kereskedők és több más szakma képviselői is megengedhették maguknak, hogy nagyméretű sírboltokat emeltessenek családjuk számára. Persze sokan hosszú évek kitartó munkájával spórolták össze a kriptá és/vagy a síremlék árát, mégis lehetőségük volt méltó emléket állítani, amelyet az utódok – ha vannak – gondolnak.

Sajnos vannak olyan elhanyagolt, netán elfeledett síremlékek is, amelyek ápolásra szorulnának. Ilyen például az a jelöletlen sírbolt, amelyen csak a kőfaragó Juhatsek cégjelzése beazonosítható, valamint Keresztes Zsigmond és családja sírhelye, amelyet a körben futó vaskerítés elé támasztott fekete obeliszk jelez. Szintén mostoha sors jutott a Rieder család sírboltjának is, amelybe az 1915-ben 25 esztendőskorában elhunyt Rieder Ödönt, a cs. és kir. 82. gyalogezred tartalékos hadnagyát, századparancsnokot is temették. Forster József újságíró, a Közbiztonság, valamint több városi és megyei újság, illetve az egyetlen helyi

31 Az óvónőről Jankovich Ferenc is megemlékezett A magam emberségéből című könyvében: „Ma is fülemben vannak a kis apró és híg gyermekdalocskák, miket ott belénk vertek, és eszembe jut a kedves, jó Erzsike néni, aki aranylelkű asszony volt, gesztenyebarna hajú, meleg diószemű, kebles és szép telt idomú óvónő – sohasem értettem, miért, hogy a szülők kisasszonynak szólították –, és a lelki fényképen magam előtt látom, amint hegedűvel a kezében türelmesen bajlódik velem a Rákóczi utcai Mantz János óvodában, és végtelen szívóssággal harcol, hogy rábírtjon az éneklésre. [...]” Őt Ducikámnak nevezte. Jankovich 1967: 76-77.

30 Házi 2016.

élclap, a Szajkó szerkesztője és családja egy mára erősen megkopott és megdőlt obelisztk alatt nyugszik.³²

II. 1. 8. Sírfeliratok, sírversek

A nevek, születési és halálozási évszámok, a származásra, illetve foglalkozásra vonatkozó információk mellett a síremlékeken olvasható egyéb feliratokat és sírverseket is érdemes közelebbről megismerlni.

Mint minden temetőben, itt is megtalálhatók a hagyományos kegyeleti szövegek, mint „Béke poraikra/hamvaikra!”, „Nyugodjanak békében!”, „Adj, Uram örök nyugodalmat nekik, és az örök világosság fényeskedjék nekik!”, illetve ennek második fele önálló formában, „Találkozunk”, „Viszontlátásra!”, „Kegyelettel emlékezünk”, „In memoriam”, „Emlékük örökké élni fog!”, „Emléked örökké él!”, „Soha nem felejtünk!”, „Áldás emlékükre!”, „Itt nyugszik N. N.”, „Itt hamvad Istenben boldogult N. N.”, „Míg éltél szerettünk,/Míg élünk, el nem feledünk!”

Az építőmunkások emlékművén a következő felirat olvasható: „Munkájukat hazánkért, életüket a szabadságért áldozták.” Farkas Ignác sírkövén a „Mártírhalt” megjelölés látható. Bár nem kegyeleti szövegek, mégis fontosak az I. (Lhotka Ödön, Rieder Ödön, Szabó György) és II. világháborús (Jungbluth Ferenc, Újházi Imre, szovjet katonák) hősi halottak jelképes sírjainak megjelölései, valamint a Néphadsereg (Horváth Lajos hadnagy), illetve a Magyar Honvédség (Bozai István) halottjainak sírjai.

Egyedi, más síremlékeken nem olvasható feliratok: Mach Péter családi sírboltján: „Erőt s erényt mindörökké”, Radics János és családja síremlékén: „Hült porok Isten veletek, Békével szenderegjetek!”, Láng József építész és neje, Rákos Anna sírtábláján: Béke lengjen drága poraik felett!”

Németh János MÁV felügyelő és neje, Bambek Ilona emlékére a gyászoló család a következő sírverset készíttette: „Amit a jó Isten nekik megadott/Abból a koldus is jó szívvel,/ részt kapott./Szeresd még és ápold/élő fát, állatot:/Istennek áldását,/ez uton várhatod.”

Berkényi Alajos Almássy-telepi plébános nyughelye sírfedelének trapéz formájú mezejében domborműves felirat áll: „Szent/és üdvös gondolat/a halottakért imádkozni”.

Szabó György, a 17. honvéd gyalogezred számvevő őrmestere 1914-ben hunyt el a fronton. A rá emlékező kétsoros vers: „Földi szenvedései elmúltak,/A Mennyben talált nyugodalmat.”

Az 1914-ben elhunyt Lhotka Ödön sírja csak jelképes, mivel: „Távol hazájától bána/tos szülőitől és test/véreitől orosz földön/ismeretlen sirban pihen.”

„Dr. Bendy Nándor/1884-1977/és/ áldottlelkü hűséges felesége/Kovács Vil-

ma/1888-1970/várják itt a boldog feltáma-/dást./A Mindenható fogadja őket/irgalmas kegyelmébe.” – tudatja a házaspár síremlékének felirata.

Kelényi Ottó kanonok és dr. Berzsenyi Jenő plébános nevében kéri az utókor: „Légy irgalmas hozzánk!”

A 17 évet élt Horváth Mancikára szülei az alábbi négysoros verssel emlékeztek: „Korán letört bimbónk/Örökké siratunk,/Hogy fent találkozunk:/Egyetlen vigaszunk.” A közös családi sírkő lábazatának felirata: „Isten veletek a viszontlátásig!”

Szabó János tanár és neje, Jánosi Boriska sírverse: „Akit nagyon szerettünk,/S aki legjobban szeretett,/Annak emlékét őrzi itt/Örökké tartó szeretet.”

Rieder Dezső családi sírboltjában temették el Rieder Ödönt, aki a felirat tanúsága szerint a császári és királyi 82. gyalogezred tartalékos hadnagya, századparancsnoka volt, a hadiékítményes III. oszt. Katonai Érdemkereszt tulajdonosa. 1915. július 3-án, életének 25. évében hősi halált halt.

Lukács Béla volt 17-es honvéd szakaszvezető 20 évet élt. 1915. május 10-én hunyt el a galíciai Kralikovnál.

Bujkovszky Tivadarnak így üzentek hozzátartozói: „Szeretetünk kísér/sírodba is!”

Tóth Bélától neje, Gájer Mária e szavakkal búcsúzott: „Egy pillanat ölte meg/szivedet, mely nem ismert/mást csak szeretetet.”

A 42 évet élt Diószegi Pál egyszemélyes sírját az elhunyt fotója díszíti.³³ „Egy apa volt, az te voltál/Egy életet nekünk áldoztál./A jószág mely veled sírba/szállott/Emléked legyen örökké/áldott.”

Dr. Irmes Gellért modern sírkövének hátoldali lábazatára a „Fiat voluntas tua.” latin nyelvű mondat került, jelentése: „Legyen meg a te akaratod.”

Dr. Fitz Jenő régész-múzeumigazgató dór oszlopos síremléke tövében helyezték el a fekete táblát. Latin nyelvű felirata: „HIC SITVS EST”, amely az ókori római és humanista sírok „Itt nyugszik...” kezdetű sírhelymegjelölésére utal.

Dr. Hóka Miklós nyugalmazott alezredes 2016-ban hunyt el. Sírkövének felirata: „Csillagok között/A legfényesebb te leszel.”

Kálmán János áldozópap sírjának beton fedlapjára egy kétsoros domborműves felirat került, ennek azonban csak első sora – „Istenem örök atyám” – olvasható.

Málics József családi sírhelyén három sírkő áll. A középső kő felirata: „Az elszakadás fájdalmát/enyhítse a viszontlátás reménye.”

Dr. Komáromi Szilveszter tanár, publicista közös sírban nyugszik fivéréivel, Komáromi Lajos Bernát missziós testvérrel, akit „Életében a vallási/és nemzeti eszmék/vezérelték!” és Komáromi András karádi plébánossal, aki „A szeretet és a papi/önfeláldozás hőse,/a székelyek nagy/pártfogója”. A lábazat felirata: „Isten örökké szeressen benneteket.”

Bozai István nyugállományú ezredes és felesége, Lukács Margit sírkövén ez áll: „A szeretet soha el nem fogy.”

³² Ezúton köszönöm Tóth Sándornak, hogy felhívta a figyelmemet erre. A témának két cikket is szentelt, amelyek a Fejér Megyei Hírlap hasábjain jelentek meg.

³³ Erre egyébként számos példát találhatunk a temetőt járva.

Ujházi János Pál üzeni a hátrahagyott hozzátartozóknak: „Könnyezők!/Életem értetek./Halálom veletek.” A sírkő lábazatánál egy keskeny táblát helyeztek el: „Örök szeretetünk kísér utadon”. A fedlapon egy kisebb méretű tábla adja tudtul: „Itt nyugszik jelképesen velem/szeretett bátyám/Újházi Imre/aki 1943-ban hősi halált halt/Ororszországban.”

Árnyat adó fenyők alatt áll a szovjet katonai emlékhely. Fehér obeliszkje orosz és magyar nyelven hirdeti: „Örök Dicsőség a Szovjet Hősöknek,/akik életüket áldozták/a Magyar Nép/szabadságáért és függetlenségéért”.

Nagy Tibor és neje, Wladika Margit síremlékén ez áll: „Küzöttünk és máris vége/lett. A csend ölel át és/a szeretet.”

Fekets Gábor tanár tiszteletére is készült egy sírvers: „Szived világított/Mint egy égő fáklya/Míg égbe nem lobbant/Áldozati lángja/S ránkborult a bánat/Örök éjszakája.”

Bory Pál 1980-ban hunyt el, majd 1991-ben neje is követte. Fiukat 1994-ben temették el a családi sírban. „Hazajöttem” – hirdeti a felirat a viszontlátás örömet.

Perlaky Gyula rendőrfőhadnagy síremlékét felesége állíttatta – „Drága férjem emlékére.”

A kápolna közelében álló klasszicizáló családi sírboltban helyezték örök nyugalomra 1949-ben a 24 éves Madár Piroskát. „Itt nyugszik egy/letört virág, kinek/már nem árthat az/álnok világ. Örvend/fent az angyalokkal/Szüleit itt hagyva a/bánattal.

Hajas Bálint mindössze 33 évet élt. A sírkövén lévő fotó alapján valószínűleg katona volt. 1950-ben hunyt el. Sírkersztjének megkopott felirata: „Drága emléked örökké/örizzük szívünkben./Szeretettel édesanyád és/testvéreid”.

vitész Mészáros Imre MÁV altiszt és felesége gyermekkorában vesztették el Pistika fiukat. A családi síremléken megemlékeznek róla: „Elvesztettünk, de él bennünk örökké áldott emléked!”

Lakatos József és felesége, Sárközi Zsófia nagyméretű sírkövén a 10 évvel korábban elhunyt férj üzenetét olvashatjuk: „Búcsúztam volna tőletek, de erőm nem engedett,/így búcsú nélkül szívetekben tovább élhetek.”

ifj. Tóth Tamás emlékéét is sírversben örökítették meg: „Az élet kegyetlen/és mostoha./Szeretni megtanít,/de feledni soha.”

III. Másodlagos források

Egy temető és az ott nyugvók megismerésében a sírkövek mint elsődleges források mellett fontos szerepük van az online elérhető adatbázisoknak, valamint a szakirodalomnak, legyen szó akár a kutatás előkészítéséről, akár a terepmunka utáni feldolgozásról.

Az előzetes munkák során a székesfehérvári temetőkre vonatkozóan nagyon jól használható a Városgondnokság által elkészített és fejlesztett sírhelykereső oldal (sírhelykereso.varosgondnoksag.hu). Családokra vonatkozó adatok esetén a szótöredékes, konkrét nevek esetén szűkített találati listához a szabadszöve-

ges keresést érdemes használni. Egy-egy találatra rákattintva megtudhatjuk az adott sír pontos helyét, és mivel a legtöbbhez kép is tartozik, megtudhatjuk, ki nyugszik még az adott sírhelyen. Ez a későbbiekben is nagy segítséget jelenthet az összegyűjtött adatok ellenőrzésében és a saját lista bővítésében.

Szintén kitűnően használható az Országos Széchényi Könyvtár gyászjelentés-adatbázisa (dspace.oszk.hu/handle). A keresés némileg időigényes, mivel települési szinten vagy konkrét névre, esetleg évszámra vonatkozóan lehet rákeresni, és így válogatni a találatok között. Ugyanakkor például a Csutóra temetőre vonatkozó találatok száma és a kinyert adatok alapján állíthatom, megéri rászánni az időt.

A gyászjelentések az elhunyt életkora, születési és halálozási ideje mellett közlik foglalkozását, vallási/felekezeti hovatartozását, esetleg valamilyen szervezethez vagy intézményhez való viszonyát (igazgató, elnök, választmányi tag, osztályvezető, stb.), társadalmi státuszát, a gyászszertartás, valamint a temetés helyét és idejét, a hozzátartozók nevét és rokonsági fokát, esetleg a táviratcímet, a temetkezési vállalkozás nevét és címét, netán még a nyomdát is, ahol a gyászjelentés készült. Ebből tehát remekül használható adathalmazhoz jutunk, amelyet felhasználhatunk további kutatásokhoz, a sírkövekről hiányzó információk kiegészítéséhez. Különösen család-, társadalom- és ipartörténeti kutatók számára hasznos. Számomra nagy segítséget nyújtott például Tóth Károly fényképész sírhelyének beazonosításában.

A harmadik online forrás az Arcanum Digitális Tudománytár, amelynek adatbázisában a temetkezésre és temetőkre vonatkozó szakkikkek és tanulmányok mellett a „Csutóra” szóra rákeresve az országos lapokban (Szabad Nép, Népszabadság, Népszava, Magyar Nemzet, Nemzeti Sport, Új Ember) megjelent nagyszámú gyászjelentést is sikerült letöltenem. Ezek főleg sportolókra, művészekre, közéleti személyiségekre és kommunista pártfunkcionáriusokra, illetve a munkásmozgalom régi harcosaira vonatkoznak.

Dolgozatom további forrásaira már korábban hivatkoztam, azok a bibliográfiában kerülnek felsorolásra.

IV. Bibliográfia

BÁLINT Sándor: Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából. Budapest, 2004, Neumann Kht. (elektronikus kiadás, letöltés ideje: 2016. október 26.)

CSUTINÉ SCHLEER Erzsébet: Ybl Miklós 201...? Fejér Megyei Hírlap 2014. január 1. <http://feol.hu/szekesfehervar/ybl-miklos-201-1669376> Letöltés ideje: 2017. augusztus 22.

CSUTINÉ SCHLEER Erzsébet: Rövidke kérdések a 200. év után. <http://epiteszforum.hu/rovidkekerdeseka200evutan> Letöltés ideje: 2016. október 26.

DEMETETER Zsófia: Székesfehérvár fejlődése a két világháború között. In. Entz (szerk.) 2009: 87-99.

ENTZ Géza Antal (szerk.): Magyarország műemlékei. Székesfehérvár. Budapest, 2009, Orisis.

GÁBOR Gina: Regényes élet. Filmekben dolgozott, szobrokat készít a Boryleszármazott. Fejér Megyei Hírlap 2010. szeptember 20. (online verzió: <https://www.feol.hu/hetvege/regenyes-élet-filmekben-dolgozott-szobrokat-keszit-a-boryleszar-mazott-1150265/>, letöltés ideje: 2017. augusztus 22.)

HÁZI Péter: A sírásókra omolhat a föld: korlátozzák a koporsós temetést Fehérváron. Fejér Megyei Hírlap 2016. március 31. (online verzió: <http://feol.hu/hirek/veszelyes-temetok-1760665>, letöltés ideje: 2017. augusztus 22.)

JANKOVICH Ferenc: Téli szivárvány. Budapest, 1959, Tánácsics.

JANKOVICH Ferenc: A magam emberségéből. Budapest, 1967, Kozmosz Könyvek.

KÁLLAY István: Fehérvár regimentuma 1688-1849. A város mindennapjai. Székesfehérvár, 1988, Fejér Megyei Levéltár. (=Fejér megyei történeti évkönyv 18.)

KÁROLY János – Nyirák Sándor: Emlékönyv a székesfehérvári püspöki megye százados ünnepére. 1877. Székesfehérvár, 1877, Vörösmarty Nyomda.

KOCSIS Noémi: Mostantól a dédpapa sírja csak egy kattintás. Fejér Megyei Hírlap, 2016. október 25. (online verzió: <http://feol.hu/hirek/mostantol-a-dedpapa-sirja-csak-egy-kattintas-1796695>, letöltés ideje: 2017. augusztus 22.)

LAUSCHMANN Gyula: Székesfehérvár története. I-IV. kötet. Székesfehérvár, 1993-1996, Székesfehérvár Város Levéltára.

LUKÁCS László: A tisztos ipar emlékei. Céhek, céhemlékek, az iparosok hagyományai Fejér megyében és Székesfehérváron. Székesfehérvár, 2007, Szent István Király Múzeum. (=A Szent István Király Múzeum Közleményei. A sorozat 40. szám)

SINGER, Rolf: A művészek temetője. (https://erdekesfehervar.blog.hu/2018/09/26/sirok_erdeje_a_csutora_temeto, letöltés ideje: 2018. szeptember 30.)

TÓTH Sándor: Közbiztonságtól a Szajkóig. Fejér Megyei Hírlap 2014. augusztus 4. (on-

line verzió: <http://feol.hu/szekesfehervar/kobiztonsagtolaszajkoig1637865>, letöltés ideje: 2017. május 3.)

megkopottnevazobeliszen1832872, letöltés ideje: 2017. május 2.)

TÓTH Sándor: Megkopott név az obeliszen – Forster József, a fehérvári hírlapírás úttörője. Fejér Megyei Hírlap 2017. április 30. (online verzió: <http://feol.hu/szekesfehervar/>

TÓTH Zoltán: Székesfehérvár településének 19-20. századi belterületi történeti rétegei és külvárosi lakóépítkezése. In. Entz (szerk.) 2009: 64-86.

V. Képek

1. kép – A Feltámadás temetőbe induló húsvéthétfői körmenet a Téli Gazdasági Iskola előtt (Stigler István felvétele, 1930).
A fotót Lukács László bocsátotta rendelkezésemre.

5. kép – A Haragos család sírja
Krisztus-arc domborművel

7. kép – Szekeres Miklós és Györe
Margit sírja Györe László rozsdas-
mentes acélplasztikájával

6. kép – Fáncsi Kálmán pékmester családi sírboltja

8. kép – A temető bejáratánál
álló kereszt

9. kép – Kőkereszt a temető központi részén

11. kép – Rieder Ödön táblája Rieder Dezső családi sírboltja tövében

10. kép – Szabó János tanár és neje, Jánosa Boriska sírja a kriptasorok között

12. kép – Pinke István családi sírboltja

13. kép – Aranyrákosi Csipkés Gyula igazgató tanító, szakaszvezető százados sírja

15. kép – Újházi Imre emléktáblája

14. kép – A Komáromi testvérek közös sírban nyugszanak

16. kép – Tárogatózó férfi portréja a Borka család sírján

17. kép – A Süveges család sírja, Tóth Károly fényképész végső nyughelye

18. kép – Vasfeszület ismeretlen elhunyt sírján

19. kép – Dr. Fitz Jenő régész-
múzeumigazgató síremléke

20. kép – Emléktábla Lánckzy János tűzoltóparancsnok sírján

21. kép – A Havranek család síremléke

22. kép – „Itt nyugszik Istenben boldogult Dr. Farkas Péter cs. és kir. élrelmezési fő tiszt”

Özv. Albrecht Jánosné szül. Szolcgruber Anna mint neje, Mária férj. Zsigmond Istvánné, János, Anna férj. Tóth Istvánné, Katalin férj. Nyáry Antalné, Antal, József és Ilona férj. Szépvölgyi Ferencné gyermekei, úgy a magunk, valamint az alulírottak és az egész kiterjedt rokonság nevében is mélységes fájdalomtól megtört szívvel, de a jó Isten szent akaratában megnyugodva tudatjuk, hogy forrón szeretett jó férjem, édesapánk, apósunk, nagypánk, testvérünk és rokonunk

ALBRECHT JÁNOS

PÉKMESTER

f. hó 8-án éjjel 1 órakor, életének 66-ik, boldog házasságának 24-ik évében, rövid de súlyos betegség után és a betegek szentségeivel megerősítve, visszatért lelkét Teremtőjének.

Drága jó halottunk földi maradványait f. hó 10-én, pénteken d. u. 4 órakor fogjuk a Feltámadás (csutura) temető kápolnájánál a rom. kat. egyház szertartása szerint beszenteltetni és ugyanezen temetőben örök nyugalomra helyezni.

Az engesztelő szentmise áldozat a megboldogult lelkiüdvéért f. hó 10-én, pénteken reggel 8 órakor lesz a Jézus Szíve plebánia-templomban az Egke Urának bemutatva.

Székesfehérvár, 1941. január hó 8-án.

Emléked örökké élni fog bánatos szívünkben!

Zsigmond István	Albrecht Antalné	Zsigmond Pálka	Nyáry Tónika
Tóth István	szül. Kéri Mária	Zsigmond Lilla	Nyáry Terike
Nyáry Antal	Albrecht Józsefné	Tóth Franciska	Nyáry Pityuka
Szépvölgyi Ferenc	szül. Jankovits Erzsébet	Tóth Ilonka	Albrecht Mária
véjt.	menyec.	Tóth Borsika	Albrecht Érika
		Tóth Mártuska	Szépvölgyi Ilonka
		Tóth Katalin	

Lokás: Budai-ut 18.

Varga János temetk. vállalkoz. Székesfehérvár. Telefon 5-52

Csuty György nyomdapa, Székesfehérvár

Fájdalomtól megtört szívvel tudatjuk, hogy a legdrágább apa, nagypa, após és rokon

BARDON GYULA

nyugalmazott igazgatótanító

1968. október 10-én életének 78. évében hosszú szenvedés után a szentségekkel megerősítve elhunyt.

Felejtethetetlen halottunk földi maradványait 1968. október 14-én, hétfőn du. 15 órakor a Feltámadás (Csutura) temetőben helyeztetjük örök nyugalomra a római katolikus egyház szertartása szerint.

Az engesztelő szentmise áldozatot a székesfehérvári Bazilikában mutatjuk be 1968. október 14-én reggel 8 órakor.

Székesfehérvár, 1968. október 11.

A gyászoló család.

REQUIESCAT IN PACE!

Lakáscím: Székesfehérvár, Liszt F. u. 4.

68.7446 FMNVV

1969

Fájdalomtól megtört szívvel tudatjuk, hogy drága jó édesapánk, nagyapánk, nagybátyánk

id. BEBESY JÓZSEF
iparművész, lakberendező kárpitosmester

folyó hó 14-én életének 88-ik évében elhunyt.

Temetése folyó hó 20-án délután 1/4 2 órakor lesz a Feltámadás (Csutóra) temetőben.

Székesfehérvár, 1969. január 14.

Gyászolják:

Gyermekei: Bebesy József, neje Szalay Klára, Bebesy László, neje Kovács Ilona, Bebesy Margit, dr. Iványi Károlyné, férje dr. Iványi Károly	Unokái: Dr. Iványi Károly, Dr. Iványi Tamás, Bebesy Klára, Bebesy László, Bebesy Zsuzsi
--	--

és unokaöccsei, hugai és rokonai.

Emléke örökké élni fog szívünkben!

Lakcím: Bebesy, Rákóczi u. 4.

69.305 FMNYV

FISTER ISTVÁN
LAKATOS MESTERNEK

f. hó 16-án, délelőtt 11 órakor, életének 60-ik, boldog házasságuk 34-ik évében, hosszu szenvedés és a haldoklók szentségeinek ájtatos felvétele után az Urban történt csendes elhunytát.

Szeretett halottunk földi maradványai f. hó 17-én, d. u. 4 órakor fognak a Háltér 9. sz. gyászaházánál a rom. kath. egyház szertartásai szerint beszenteltetni és a „Megváltó”-ról nevezett sírkertbe nyugalomra helyeztetni.

Az engesztelő szentmise áldozat a megboldogult lelki üdvéért f. hó 18-án reggel 7 órakor fog a belvárosi plébánia templomban a Mindenek Urának bemutatni.

Székesfehérvár, 1911. október 16-án.

Adj Uram örök nyugalmat neki!

Apósa: Id. Jávorszky Ferencz. Unokái: Fister Erzsike és Fister Rózika.	Sógorai és sógorinői: Szubin Antal és neje Jávorszky Etel, Esztergályos József és neje Jávorszky Anna, Bencze Sándor és neje Jávorszky Erzsébet, Rado Tamás és neje Jávorszky Katicza, Jávorszky Kálmán és neje Fekete Júlia, Ifj. Jávorszky Kálmán és neje Lézser Juliska, Bozza Antal és neje Jávorszky Mariska és ezek gyermekei.
--	--

Nagy Gábor temető, VIII. Sz.-Fehérvár.

Debreczeni 1. Sz.-Fehérvár.

Özv. id. Fáncsi Kálmán szül. Sticz Irma felesége, úgy a maga mint János, István, Kálmán, Bözsi és Imre gyermekei továbbá az alulírottak és az egész kiterjedt rokonság nevében is mélységes fájdalommal, de a Mindenható akaratában való megnyugvással tudatja a felejtethetetlen jó férj, legjobb édesapa, nagyapa, após és rokon

id. FÁNCSI KÁLMÁN
pékmester

f. évi november hó 21-én déli 12 órakor rövid szenvedés és a betegek szentságának ájtatos felvétele után, életének 60-ik, boldog házasságának 35-ik évében történt hirtelen elhunytát.

Drága halottunk földi maradványait folyó évi november hó 23-án d. u. 3 órakor fogjuk a Feltámadás (csutóra) temető kápolnájánál a rom. kath. egyház szertartása szerint beszenteltetni és ugyanazon temetőben lévő családi sírhelyen örök pihenőre helyezni.

A megboldogult lelke üdvéért tartandó engesztelő szentmise áldozatot folyó évi nov. hó 24-én reggel 8 órakor fogjuk a Jézus Szíve templomban a Mindenhatóknak bemutatni.

Székesfehérvár, 1931. november hó 21.

Áldás és Béke poraira!

Fáncsi Istvánné szül. Csokonay Katalin menyé, Fáncsi Irénke és Sárika unokái.
Fáncsi Imre testvére.

Pfinn József „Concordia” temetőkezelő vállalat Székesfehérvár.

Csaláry-nyomda

1968

Fájdalomtól összetört szívvel jelentjük, hogy a legdrágább édesapa, após, nagyapa és dédapa

idős Fodor Kálmán
puskaműves

folyó hó 21-én életének 93. évében hosszas szenvedés után elhunyt.

Felejtethetetlen halottunk földi maradványait 1968. április 29-én, hétfőn délután 3 órakor a Csutóra temetőben lévő családi kriptában fogjuk örök nyugalomra helyezni.

Székesfehérvár, 1968. április hó

A Gyászoló Fodor család

68.3318 FMNYV

1968

Szomorú szívvel tudatjuk, hogy szeretett és felejthetetlen férj, testvér és rokon

GÜTH PÁL
kovácsmester

1968. december 4-én életének 64. évében váratlanul elhunyt.

Temetése 1968. december 9-én, hétfőn délután 1/4 2 órakor lesz a Feltámadás (Csutura) temetőben, a római katolikus vallás szertartása szerint.

Engesztelő szentmise áldozatot 1968. december.....nórákor mutattatjuk be a felsővárosi Szent Sebestyén templomban.

Székesfehérvár, 1968. december 4.

Emléke szívünkben örökké él!

Lakásfém: Székesfehérvár, Engels F. u. 12. 68. 8633 FMNYV

Az alulírottak az összes rokonság nevében fájdalomtól megtört szívvel tudatják a forrón szeretett testvér, sógor, nagybácsi és rokon

HAVRANEK FERENCZ
KÉPZŐMŰVÉSZETI FŐISKOLAI TANÁR

f. hó 7-én hosszas szenvedés és a haldoklók szentségének újatos felvétele után életének 62-ik évében történt gyászos elhunytát.

Drága halottunk hült tetemét Székesfehérvárra szállítjuk, hol f. hó 11-én d. u. 3 órakor fogjuk a Feltámadási (Csutura) temető halottas házában a róm. kath. vallás szertartása szerint beszenteltetni és ugyancsak a Feltámadási temetőben a családi sírboltba örök nyugalomra helyeztetni.

A lelkiüdvéért tartandó engesztelő szent mise áldozat pedig f. hó 12-én reggel 8 órakor fog a Szent-Sebestyén templomban a Mindenhatóknak bemutatni.

Székesfehérvár, 1919. április hó 10-én.

ÖRÖK SZERETETÜNK KISÉR SIRODBA!

*Havranek Erzsébet férj. Karl Istvánné, Havranek Teréz férj. Pongrácz Béláné testvérei.
Karl István, Pongrácz Béla sógorai.*

Pfina József CO. CONCORDIA tem. váll. Székesfehérvár. Gálffy-nyomda

Ösv. Halvaksz Antalné szül. Tóth Anna mint neje, Halvaksz József és neje Taferner Anna mint szülei, Halvaksz Mária, Ilona és László testvérei úgy a maguk, mint az elhírtok és az egész kiterjedt rokonság nevében is mélységes fájdalommal, de az Isten akaratában való megnyugvással tudatják a felejthetetlen jó férj, gyermek, testvér, sógor és rokon

HALVAKSZ ANTAL
hentes mester

f. évi szeptember hó 20-án d. a. 10 órakor rövid de kínos szenvedés és a haldoklók szentségének felvétele után, fiatal életének 27-ik, boldog házasságának 5-ik évében történt gyászos elhunytát.

Szeretett halottunk földi maradványait folyó hó 22-én délután 5 órakor fogjuk a Feltámadás (csutura) temető kápolnájából a róm. kath. egyház szertartása szerint beszenteltetni és ugyanazon temetőben örök pihenőre helyeztetni.

A megboldogult lelki üdvéért tartandó engesztelő szent-mise áldozatot f. hó 23-án reggel 8 órakor fogjuk a Jézus Szíve templomban az Urnak bemutatni.

Székesfehérvár, 1930. szeptember 20.

Forró szeretetünk kísér sirodba!

*Halvaksz Lászlóné szül. Gruber Ilona sógoráné, Fröschl István, Vinczay Béla sógorai.
Tóth István és neje Balogh Anna apósa és anyósa.*

PFINN JÓZSEF „CONCORDIA” TEMETK. VÁLL. SZÉKESFEHÉRVÁR GÁTFARY-NYOMDA

Ösv. Izsay Ferencné sz. Becker Mária felesége, Ilona férj. Tóth Józsefné, Mária, Emilio, Ferenc, József, László, Lujza, Tibor és Anikó gyermekei, úgy a maguk, valamint az egész kiterjedt rokonság nevében is fájdalomtól megtört szívvel tudatják, hogy a szeretett jó férj, édesapa, após, nagypapa, testvér és rokon

IZSAY FERENC
m. kir. honvéd (sz. törzsőrmester)

folyó évi augusztus hó 5-én délután 5 órakor hosszas keresztényi türelemmel viselt szenvedés után életének 47-ik, házasságának 25-ik évében visszaadta nemes lelkét Teremtőjének.

Szeretett halottunk földi maradványait folyó évi augusztus hó 7-én, szombat délután 5 órakor fogjuk a róm. kath. egyház szertartása szerint beszenteltetni és a Feltámadás (Csutura) temetőben lévő sírhelyen, katonai díszrel örök nyugalomra helyezni.

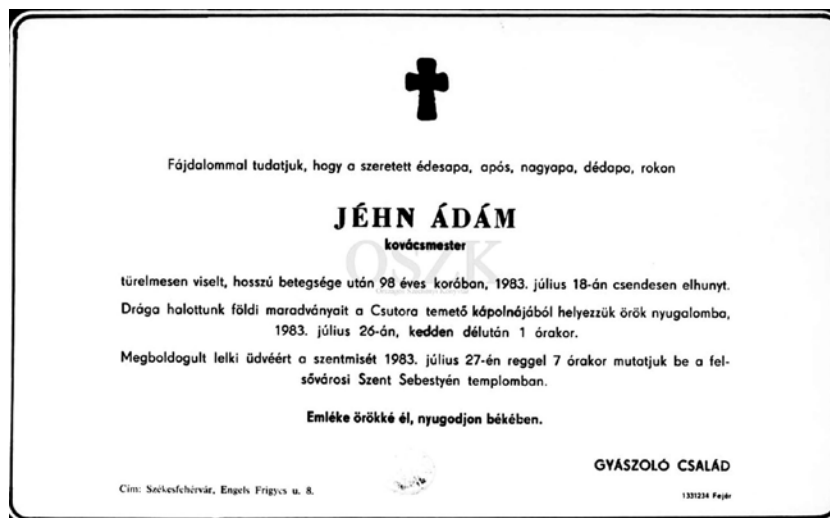
A megboldogult lelkiüdvéért tartandó engesztelő szentmiseáldozatot folyó évi augusztus hó 9-én reggel 7 órakor fogjuk a Szent Ferenc rendiek templomában a Mindenhatóknak felajánlani.

Székesfehérvár, 1943. évi augusztus hó 6-án.

Adj Uram örök nyugodalmat neki!

Szilcs Károlyné sz. Izsay Margit Tolnai Jánosné sz. Izsay Gizella Tóth Jánosné sz. Izsay Mária	Izsay József Izsay Imre Kirsch T. Mándorné sz. Izsay Erzsébet testvérei.	Tóth Lucika kis unokája. Tóth József veje.	Tóth János, Szilcs Károly, Tolnai János, Kirsch T. Mándor Izsay Józsefné Izsay Imréné sz. Molnár Amália sógorai és sógorai.
---	--	---	--

HÉBER-DRUCKER, SZÉKESFEHÉRVÁR

Mi, kik őt szerettük fájó szívvel tudatjuk, hogy

SZENZENSTEIN JÁNOS

ÉPÍTŐMESTER, V. B. T., A „JÉZUS SZIVE” TEMPLOM GONDNOKA STB.

hitének szent meggyőződésében, életének 50-ik évében, folyó hó 10-én az Urban elhunyt.

Özv. Szenzenstein Jánosné sz. Süveges Mária, neje.	Id. Szenzenstein János, apja. Özv. Flál Józsefné, sz. Tóth Imréné, testvérei.	Ilj. Süveges József, sógorai. Süveges Ferenc, Ilj. Süveges Józsefné, sz. Pathy Elenora, Süveges Ferencné, sz. Frey Mariska, sógornői.
János, Ferenc, Mariska, Terus, József, Lenke, Pannika, Mikl, Gitta, Rózsi, Antl gyermekei.	Id. Süveges József, após. Süveges Józsefné, anyós.	

Drága halottunkat folyó hó 12-én délután 3 órakor fogjuk eltemetni, a róm. kath. egyház szertartásával, Alsókirálysor 1. sz. gyásházából a Feltámadási temetőben levő családi sírboltba.

Engesztelő szent-mise folyó hó 13-án reggel 8 órakor fog az Urnak bemutatni a Jézus Szive templomban.

Szeretlél, szerettünk, nyugodj békével, áldott emléked örökké köztünk él, viszontlátásra a menyországban.

Egyházmegyei Könyvtárak, Székesfehérvár

Ybl Miklós és neje Ida született Lottit, úgy Ybl Imre elhunytával szívesen jónak; szeretett öcsé atyjuk

YBL MIKLÓSNAK,

folyó évi november 29-én reggel 2 óra fél órakor életének 82. évében a halálát megelőző kóráta és rövid betegsége után tisztelettel halálra.

Az életében elhunytak halálát követően 12-én délután 3 órakor az öcséjének szertartásával elhunytak, az engesztelő szent-mise áldozatát pedig december 10-én reggel 8 órakor a felső-városi szertartásán fog megtartani.

Székesfehérvár november 29-én 1961.

Székesfehérvár, sz. Székes Feltámadási Temető, 1961.

+

Alulírottak megtört szívvel tudatják, hogy a drága jó fiu és testvér

VASS ANTAL

fényképész

hosszas szenvedés után 31 éves korában, élete delén, folyó hó 27-én délután 3 órakor a haldoklók szentségének felvételével testét itt hagyva, lelkével a Mindenható Urstén elé állott. Szeretett halottunkat folyó hó 29-én d. u. 3 órakor temetjük a Feltámadás (Csutóra) temető kápolnájából a róm. kath. egyház szertartása szerint.

Az engesztelő szent-mise áldozatát ugyancsak folyó hó 29-én reggel 8 órakor fogjuk a Szent Ferenc rend templomában a Mindenhatónak felajánlani.

Székesfehérvár, 1938. október hó 27-én.

Isten Veled! A viszontlátásra!

Szeretettel búcsúznak Tőled:	Szeretettel várnak Téged:
Özv. Vass Jánosné sz. mezőbányai Bihary Róza édesanyja.	Vass Irma Vass Gizella Vass János Vass Béla Vass Róza Vass Etelka Vass Margit Vass Ilonka testvéreid, valamint rokonaid.
	Vass János édesapja. Vass Zsigmond testvéred.

Lekés: Budai ut 13.

+

Zavaros Jenő, Ida, Mária, Tibor testvérei, sógornői, sógora, unokahugai és unoka-öccse mind a maguk, mind az egész rokonság nevében tudatjuk, hogy szeretett testvérünk és rokonunk

ZAVAROS MARGIT

ny. tanítónő

folyó hó 12-én reggel 8 órakor 67 éves korában visszaadta nemes lelkét Teremtőjének. Temetése folyó hó 16-án 12.15 órakor lesz a Feltámadás (Csutóra) temetőben. Az engesztelő szentmisét a Bazilikában folyó hó 16-án reggel 8 órakor fogjuk bemutatni.

Székesfehérvár, 1979. február 12.

Isten Veled — nyugodjál békében!

Lekés: Vörös Hadisereg u. 56. V/1.
Rákóczi u. 27/a.

1979
79.797 FMNYV

Jegyzetek

Jegyzetek

MŰHELYTANULMÁNYOK
A MŰEMLÉKI TOPOGRÁFIÁHOZ

MEGJELENT FÜZETEINK:

Jakab Réka:

Veszprém város 18. századi történeti topográfiája

Szűts István Gergely:

Veszprém ipar- és térszerkezeti változásai a 20. században

Lővei Pál:

Temetők. Szempontok a topográfiai leírás rendszeréhez

Héczey-Markó Ágnes:

Az egri volt Irgalmasrendi templom és kolostor,
a mai a Markhot Ferenc Megyei Kórház műemlék épülete

Brunner Attila - Gopcsa Katalin:

Veszprém város építésze a „hosszú” 19. században.

Demeter Zsófia:

„Szent Istvánhoz méltó emlék”.

Városfejlesztés két ünnep között Székesfehérváron.

ELŐKÉSZÜLETBEN:

Kovács Dániel:

„Napról napra újszerűbbet és nagyobbat”.

Veszprém építésze 1945 és 1989 között.

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

